

Proses històriques

A través dels segles

L'ABAD DE VILABERTRAN

Jo voldria glossar la vida i l'obra d'un constructor, gairebé inconegut, humil i fort, qui havia per nom Pere Rigall. La seva obra, després de prop d'un milenar, encara resta en peu, en un dels bells indrets de la plana empordanesa. Aquest primitiu constructor fou, segons els vells documents, un home de profunda pietat que, enfervorit, aplegà al seu entorn alguns monjos, en una caseta de Vilabertran. La fama del seu esperit caritatiu i ardent va escampar-se ben tost per aquella contrada. La gent, amatenta, va córrer a ajudar-lo. I l'any 1069 donació li fou feta d'un al·lodi on havia d'aixecar el monestir de Santa Maria.

Un cop en possessió d'aquell al·lodi, Pere Rigall no va pas limitar-se a dirigir les obres del temple, sinó que ell mateix, hora per hora, dia per dia, amb les seves pròpies mans, hi treballà durant un quart de segle. Home d'oració i de treball, el monjo sabia fer miracles. Sense témer els perills ni el cansament, al davant de tots, ell dóna l'exemple; i tothom, clergues i seglars, homes i dones, àdhuc els infants meravellats, l'ajuden volenterosament,

pro Dei amore. Hi ha un gran silenci al voltant d'aquest home dolç i esquerp alhora. I el temple es va alçant a poc a poc, senzill, massís, ombrívol, auster com el seu mateix fundador. El monjo, fidel a l'esperit del Cister, no es preocupa pas de l'art, no cerca pas ornaments, que podrien distreure de la meditació. I així avui el viatger encara es sent aclaparat sota les voltes feixugues i nues del temple, i, un cop n'és fora, surt a amarar-se de la claror d'aquest cel de l'Empordà, que, amb paraula ponderativa, emprada al seu cronista Ramon Muntaner, podríem dir que és una de les comptades meravelles de la terra.

* * *

La petita església de Santa Maria de Vilabertran fou solemniament consagrada l'any 1100. (1) Tres bisbes, vinguts de diferents indrets de la nostra terra: Bernat, de Girona, Berenguer, de Barcelona, i Pere, de Carcassona, varen prendre part en la cerimònia i tots demostraren el seu gran afecte a Rigall, tractant-lo de «fill dilectíssim». Vos imagineu la joia del monjo constructor? El temple somniat s'alçava, per fi, gloriosament, i cadascuna de les seves pedres portava l'empremta de les seves mans fervoroses i fortes.

El mateix Rigall degué fer els plànols; ell ajudà a posar els fonaments; ell va resoldre les dificultats que sorgien; ell estimulà, si calia, els peresosos; ell pujà al cim de tot i col·locà les darreres pedres, mentre, ple de joia, triomfant, alçava l'esguard al cel i contemplava després la plana verda que s'estenia fins a la mar blava que s'endevinava al lluny.

Dies de claror i hores ombriues, i nits en vetlla, i batecs del seu cor fèrvid, i sobtats descoratjaments, totes les emocions les associava Rigall, en la seva pensa, a l'esglesiola de Santa Maria, mentre els prelats, amb els seus millors abillaments, la consagraven.

(1) Monsalvatge, *Notícies Històriques*, t. 14 (Olot, 1904).

Els monjos de Vilabertran havien de viure sota la regla agustiniana, posseint les coses en comú i distribuint-se-les segons les seves necessitats. El monestir, completament lliure, no podria dependir de cap rei, de cap comte, ni de cap príncep de la terra, ni d'altra església que la de Girona, allí representada pel seu prelat. Rigall — qui si no ell? — va ésser nomenat abat per aclamació.

* * *

No és pas estrany que, en aquella època, a un home del tremp d' En Pere Rigall la gent el tingués per sant i li atribuís miracles com aquest: un dia va caure de dalt del campanar i, en el lloc a on va anar a parar, sense fer-se cap mal, va brollar la font d'aigua cristal·lina que encara hi ha prop del monestir.

El cos de Rigall, colgat a la porta del petit claustre de Vilabertran, fou adorat per la gent de la contrada, talment que el vescomte Francesc de Peralada i la vescomtessa Elionor de Rocafort pensaren en sol·licitar la seva beatificació.

Es comprèn la veneració de què, en vida i en mort, fou objecte l'abat de Vilabertran, car l'obra d'aquests homes tenia sens dubte aleshores una importància col·lectiva, un abast social, una vera transcendència popular.

* * *

A Santa Maria de Vilabertran, a l'església o en el claustre, no podem deixar de pensar amb l'abat Rigall: tot ens hi parla de la seva austeritat i de la seva simplicitat. El seu esperit senzill deu vetllar en aquesta solitud ombriua; la seva ànima deu passar, vagarosa, pel claustre; invisible, amb la seva mà acostumada al sant treball de cada dia, ell deu ajudar a brandar les campanes, des del cim de la torre romànica, tot delectant-se en sentir els sons que puguen cap al cel clar o es difonen lentament per la bella plana assolellada...

EL CASTELL D'HOSTOLES

El viatger que no va distret pel món, només amb l'afany d'arribar aviat al seu destí, com més depressa millor, sense adonar-se del paisatge, sinó que té la sort d'encisar-se amb els bells panorames que desfilen davant dels seus ulls, s'haurà fixat potser, si ha fet el camí de Girona a Olot, al mig de la fecunda vall d'Hostoles, en la silueta d'un castell arruïnat que corona una punxaguda muntanya. Gairebé no en resta en peu més que l'esvelta torre d'homenatge i uns murs negreus tots esberlats. Què hi fa? Al qui sap llegir en el passat, poc li costarà de reconstruir el castell, que, en la seva desolació, serva encara un misteriós atractiu. A poc a poc, davant la seva imaginació, s'alçaran els murs que falten, les portes del castell s'obriran de bat a bat, els salons apareixeran il·luminats darrera els finestrals, se sentirà soroll d'armes, potser un trobador, vingut de lluny, dirà versos d'amor, i una donzella de cabells auris i ulls d'atzur s'esllanguirà...

Planyem el qui, per damunt de les ruïnes, no sàpiga veure més que ruïnes; planyem el qui amb la seva imaginació no sàpiga reconstruir-les i poblar-les amb els éssers i les coses que un temps varen animar-les. — Sovint, mentre recorrem la nostra terra, algú ens diu: allí, no hi trobareu més que quatre parets: amb prou feines s'aguanten: no cal pas que hi aneu. Però un hom no sabria resistir la temptació: són tan evocadores aqueixes pedres, besades pel sol i ferides pel llamp durant els segles, que enclouen tantes històries i llegendes!...

Les pedres del castell d'Hostoles, engrunades per l'acció del temps, que es drecen en un lloc quasi inaccessible, ho són fortament d'evocadores, i, per tal de veure-les de prop, un hom no fa pas esment en les dificultats de l'ascensió.

* * *

La vall d'Hostoles, famosa en la història del comtat de Besalú, va donar nom al castell, el qual fou edificat, arran de la Reconquesta, pels comtes de Barcelona, i defensava, junt amb els de Puigalders, Finestres i Colltort, avui també completament arruïnats, la frontera oest del comtat. (1) El comte Bernat Tallaferro va deixar-lo, el 1020, al seu fill Guillem; passà després a algunes de les famílies més nobles de Catalunya i el Rosselló, fins que, el 1471, Joan II va incorporar-lo a la corona aragonesa i el 1477 en féu donació al seu « magnífic i car conseller Verntallat », amb la protesta dels pagesos de remença, els quals deien al rei que, fos quin fos el premi a què llur cabdill s'hagués fet mereixedor pels seus serveis, aquests eren deguts als qui el seguien. I, decebuts, es consideraven, amb mot dantesc, « com els de l'infern, fora d'esperança de redempció. »

* * *

Demés d'En Francesc Verntallat, tingut per uns com un de tants ambiciosos vulgars que només miren de treure profit personal dels fets en què intervenen, i per altres, en canvi, com un cabdill lleial i home molt diplomàtic, hi ha un dels senyors del castell d'Hostoles, Guillem Galceran de Cartellà (1225-1290), que té relleu històric: bastarà dir que les seves proeses varen merèixer d'ésser contades per la càlida ploma d'En Ramon Muntaner, qui el compara amb el llegendari Lançalot del Llac. Segons el nostre cronista, podia dir-se que Galceran de Cartellà, senyor d'Hostoles i de Pontós, fou dels millors cavallers que mai hi haguessin hagut a Espanya, com va demostrar-ho bé a Calàbria, moltes vegades, i a

(1) Monsalvatge, *Noticias Históricas*, t. 26 (Olot, 1919).

Sicília. Fou alcaid a Barbaria i passà amb el senyor rei a Alcoi i a Sicília, i aquest premià les seves gestes fent-lo comte de Catansar. I afegeix el cronista de Peralada: « e feuli Deus tanta gracia, quentro XC anys porta armes, e puis vench morir al seu alberch e al seu lloc Dostoles, en la cambra hon naixque, entre els seus. »

Veus aquí una cosa que ens apar admirable en la vida de Galceran de Cartellà. Aquest home va gaudir de grans honors i privilegis, va prendre part en fets ben importants per a la seva pàtria, lluità al costat dels reis, va córrer món, va significar-se en l'expedició a Orient, portà armes una infinitat d'anys; i no obstant, enyoradis potser de la seva terra, anà a morir — el cronista ens ho diu — a Hostoles, en la mateixa cambra on havia nascut, entre els seus, com un vell patriarca.

En forces figures catalanes d'aquella època trobem, com en el senyor d'Hostoles i de Pontós, amor al terror i esperit d'aventura. El mateix Muntaner, cronista i heroi d'aquells esdeveniments que assenyalen un moment culminant en l'ascensió d'un poble, jamai no deixa de pensar en Catalunya i, per lluny que es trobi i per importants que siguin els fets en què pren part, torna a la seva pàtria, així que pot.

* * *

Cal dir, en honor a la veritat, que els jurats de Girona no devien pas compartir fins a tal punt l'entusiasme del bon Muntaner per aquell noble guerrer, car varen haver d'adreçar-se sovint al rei, en queixa contra els atropells que la gent del castell cometia, per ordre o amb el consentiment de Na Blanca de Creixell, muller d'En Guillem Galceran, contra els pagesos de la vall d'Hostoles. Entre els delictes de què els acusaven hi havia els de lesa majestat, robatoris, empresonaments injustos, destrucció de monestirs i esglésies, quebrantament de pau i treva... Es veu que En Guillem Galceran i els seus no respectaven les coses humanes ni les coses divines. Una vegada alguns homes de la vall se'n van anar armats

cap a Girona, en colla, contra els agutzils reials, tot cridant « moriantur! moriantur! », i feriren alguns gironins.

Per alguns d'aquells delictes el senyor d'Hostoles fou excomunicat. Això no ho diu pas Muntaner, que sols va recordar l'heroi de Romania, però ho posen de relleu els documents de l'època, amb els quals cal completar, sempre que sigui possible, l'obra dels cronistes.

Els costums d'aquella època feudal, de dura lluita, són palesos en aquells fets, els quals demostren que si, per una banda, regnava una aparent pietat i cavallerositat, per l'altra hi havia la més gran desaprensió i els homes i les coses no mereixien el més petit respecte als poderosos.

* * *

Aquestes són algunes de les coses que evoquen les quatre parets negrenques i esberlades del que fou castell d'Hostoles. Benvost, pensem, una ventada se les emportarà del tot i no en quedarà ni rastre. L'evocació d'En Muntaner, tanmateix, la plana de la seva Crònica, dedicada al senyor d'Hostoles, no hi haurà cap ventada, per forta que sigui, que se l'emporti. Moltes vegades la paraula lliure, alada i lluminosa, sobreviu al granit més fort i triomfa de l'oblit dels homes.

Quan davallem d'Hostoles, el sol s'ha post i el cel és tot roent. Plana per la vall, en aquesta hora intensa i solemniat, un gran silenci. Els camps es van submergint lentament en l'ombra. Les primeres estrelles comencen a brillar inefablement. Allà dalt resta l'esquelet del castell ple de misteri. Hom diria que van a aparèixer, amb llurs ferrenyes armadures brillant sota la celistia, els antics cavallers que se'n van a senyorejar, contra tota mena d'enemics, el regne de Romania...

LA DAMA DEL CASTELL DE VULPELLACH

Ego sum qui pecavi

Per terres empordaneses, prop de La Bisbal, s'aixeca un castell florit de llegendes, magnífica obra de pedra, amb una alta torre quadrada i un pati senyorial, on poden admirar-se encara delicats rosetons gòtics i un finestral amb dues arcades.

Aquest antic castell, convertit ja fa temps en casa de pagès, se troba voltat d'un ambient de misteri i de tragèdia. Ara un baf d'establia us sobta quan hi entreu. Les gallines picotegen tranquil·lament pel pati. Els que hi viuen contesten sòbriament a les vostres preguntes, sense interrompre a penes la llur feina. Vosaltres cerqueu el passat, del qual gairebé no queda rastre; ells són el present. La ciutat és a la vora: els dies de festa les noies del poble hi van al «Cine», i potser vos sabrien explicar minuciosament, més que no pas les contalles dels avis, el darrer «film» sensacional. Elles no ens dirien pas la tràgica llegenda que plana damunt del castell; i el viatger, si no la sap, haurà de llegir-la en les pedres, en les rajoles dels salons, en algun detall revelador...

* * *

Esculpida al costat de l'escut nobiliari dels Sarriera i en els mosaics blaus que s'han conservat, hi ha una llegenda que, de tan repetida, arriba a obsessionar: *Ego sum qui pecavi*. Qui va ésser que va fer esculpir aquestes paraules en tants indrets del castell, per tal que li recordessin constantment el seu pecat? Quin era el crim a què aquests mots, d'un laconisme corprenedor, se referien?

La llegenda expiatòria va fer-la gravar En Miquel Sarriera l'any 1533. Els historiadors seriosos diuen que Déu, per a pene-

diment dels Sarriera, que s'havien remarcat per llurs desordres i llurs bandositats, aixecà a Miquel, el qual, testimoni i víctima a l'ensem de la ruina del que fou noble casal, va caure en una mena de penitència tan gran com pública, expiant així els pecats de tots els seus. (1)

Però, com s'explicaria l'*Ego sum qui peccavi*, si eren els altres Sarriera els qui havien pecat i, segons sembla, Miquel estava net de tota culpa i era bon xic escrupolós? Dificilment resoldrà l'historiaire aquesta contradicció embolcallada en el misteri.

* * *

N'hi ha que atribueixen aquesta expiació a un crim esgarrifós: un vellet ens ho contava un dia, ja fa alguns anys, en el mateix castell, com si ell mateix ho hagués presenciat.

Un dels Sarriera era molt gelós i, dubtant de la fidelitat de la seva muller, que era una dama de singular formosura, enfollit, va fer-la aparedar en una de les cambres més ombrívols del castell. La víctima protestà de la seva innocència, però ni protestes, ni planys, ni plors no ablaniren el cor del seu espós: un negre mur havia de separar-la per sempre més de la llum del món. I es conta que l'instint de venjança del Sarriera fou tan cruel, que gaudia sentint a les nits la veu, cada vegada més esmorteïda, de la dolça víctima, que implorava pietat des d'aquella tomba.

Passaren els jorns damunt del castell, sense que es tornés a sentir mai més la dama. I quan ella ja havia traspassat, després d'haver agonitzat interminablement en la tenebra i en el silenci pregons, Sarriera es va poder convèncer que les seves sospites eren imaginàries, que la dama no havia estimat a ningú més que a ell. Aleshores el seu desesper fou immens. Tot el dia recorria el castell, anava d'ací d'allà com un foll, escoltant prop de la cambra de la morta; de nit, voltava a l'entorn dels murs, o feia ensellar

(1) Pella i Forgas, *Historia del Ampurdán* (Barcelona, 1883).

de sobte el seu millor corser i corria, corria al lluny, cap a terres inconegudes, travessant planes lluminoses o endinsant-se pels boscos espessos, fins que tornava al castell, la cabellera al vent, pàl·lid i demacrat, inspirant basarda i compassió a tothom.

Llavors fou quan va fer gravar per tots els indrets del castell la llegenda obsessionant: *Ego sum qui pecavi*. Ell era el qui havia pecat; ella era innocent; ell mereixia el càstic i la mort; la memòria d'ella havia d'esser beneïda.

Ego sum qui pecavi! Aquesta llegenda estava escrita per sempre més en el seu cor i el destroçava, els seus ulls la veien per tot i ni la mateixa mort no podria esborrar-la. Sarriera va esdevenir aleshores la vera imatge del penediment.

* * *

La petita cambra on se suposa que fou sepultada la bella dama encara existeix, o existia anys enrera, a la planta baixa del castell, i continua aparedada, com si ningú no s'hagués atrevit a desxifrar-ne el misteri torbador i impenetrable. Sols una altra passió, folla com la mateixa gelosia: la cobejança, ha intentat profanar el secret: en el pis de sobre, al bell mig, s'observen senyals d'haver-se tret alguns rajols per a obrir un forat amb el fi de cercar un tresor que hi hauria allí escondit.

* * *

Malgrat de la tràgica llegenda, el castell de Vulpellach no té pas un aspecte ombrivol: el bon sol de l'Empordà daura suauement, com els blats dels camps que hi ha a l'entorn, les seves pedres, i el sant treball el purifica. Per a copsar-ne la tragèdia que enfollí a Miquel Sarriera, caldria potser veure'l debatent-se en mig de la tempesta, quan el llamp l'amenaça i la tramuntana l'embesteix furiosa, desvetllant els gemecs llunyans, els crits d'agonia i de mort, les veus misterioses que foren: *l'Ego sum qui pecavi...*

LA DUQUESA D'ORLEANS A L'EMPORDÀ

El cop de Fructidor va portar fins a la nostra terra la duquessa d'Orleans, Lluïsa Maria Adelaida de Borbó-Penthièvre, vídua de Felip la Igualtat i mare de Lluïsa Felip, futur rei de França. Junt amb ella va venir la seva cunyada la duquessa de Borbó, el vell príncep de Conti, les senyores de la Tour du Pin i de Chastellux, el metge de la duquessa, el perruquer, servents... La caravana marxava amb lentitud, en mig d'una escorta de gendarmes. Hom desitjava arribar aviat a la frontera, que era el lloc de salvació; hom temia, d'altra banda, aquest moment en què es deixa, potser per sempre, la pàtria on s'ha nascut, la terra on s'ha format el nostre esperit i el nostre pensament i que serva les nostres joies més íntimes i els nostres dolors més pregons.

Prop de Cahors, el diputat Rouzet, fidel amic de la duquessa, va ajuntar-se a la caravana, amb gran alegria de tots; però, en arribar a la frontera, el fugitiu, que s'havia amagat, fou fet presoner i conduït al castell de Bellegarde. Aquest fou el contratemps més seriós del viatge. La duquessa es desesperà, intercedí pel seu amic, al qual no volia abandonar: fou debades. Rouzet va trameure una protesta a París. Passaren dies. Per fi, va ésser alliberat. Durant aquest temps, la duquessa va estatjar-se a la Junquera, a la noble casa dels Armet (1); Miquel S. Oliver ha suposat que passà unes setmanes a Figueres (2); a L'Escala hi ha la tradició que la il·lustre exiliada sojornà algun temps en el convent de servites de Sant Martí d'Empúries. Aquesta tradició ha de tenir algun fona-

(1) Carles Pi i Sunyer, *La vida a la frontera durant les guerres amb França* (*Revista de Catalunya*, Barcelona, febrer del 1925).

(2) Miquel S. Oliver, *La duquesa de Orleans en Barcelona* (*Historias de los tiempos terribles*, Barcelona, 1919).

ment, i esperem comprovar-la a través dels vells documents que van revelant avarament els secrets de la Història.

* * *

La duquessa d'Orleans és una de les figures d'emigrades franceses més encisadores. Casada, quan només tenia setze anys, amb Lluís Felip Josep, home dissolut del qual va haver de separar-se, la seva vida fou un calvari que ella va tenir la fortitud de recórrer serenament. El duc, esdevingut després Felip la Igualtat, seguí, amb un zel exagerat, sospitós als mateixos revolucionaris, la causa de la Revolució, i fou un dels qui votaren la mort del seu prop-parent Lluís XVI. Acusat, després, d'haver conspirat contra la República i de voler fer-se proclamar rei, la seva testa fou escapsada pel botxi el 6 de novembre del 1793.

Sobre aquest fons de tragèdia es destaca dolçament Maria Adelaida de Borbó. Els historiadors han remarcat, com a trets distintius del seu caràcter, la caritat, la bonesa, la ingenuïtat. Una imatge ben evocadora ens ha restat d'ella: el conegut retrat del Museu Condé. La duquessa té un aire de tristesa suau; les seves faccions són d'una gran delicadesa; els seus ulls són pensatius; uns rulls de cabell d'or li cauen fins als muscles. El vestit és clar, modest i senzill. La seva testa sembla àuriament nimbada. Hom no pot veure aquest retrat sense sentir una profunda simpatia.

Aquesta és la dama que, si la tradició a què havem al·ludit és certa, va passar part de la tardor del 1797 al convent de servites de Sant Martí d'Empúries i deixà, com a record de la seva pietat i del seu afecte envers la gent amb la qual va conviure uns dies, el Sant Pelegri miraculós a l'església d'aquell poblet.

L'estada de la duquessa d'Orleans prop de l'antiga Emporion no és pas tan inversemblant com podria creure's de primer antuvi. Ella cercaria un lloc de repòs a l'Empordà, potser trobaria algunes dificultats a Figueres, i se n'aniria a L'Escala, amb alguns dels seus familiars, a esperar l'alliberament del bon Rouzet.

D'altra banda, des de temps immemorial fins al segle passat, L'Escala ha estat un lloc de refugi per a tota mena d'emigrats: pel seu petit port han anat o vingut de França homes de totes les idees, perseguits, amenaçats, desterrats. L'Escala ha tingut així com una missió històrica a acomplir: la d'emparar el fugitiu i obrir-li, per mar o per terra, amples rutes de llibertat. Això, que li dona un cert prestigi, és degut, sens dubte, tant com a les seves condicions geogràfiques, que van atraure els grecs de la Fòcea ara fa més de dos mil anys, al caràcter dels seus hospitalaris habitants.

Per què no havien d'acollir bé a la vídua de Felip la Igualtat, dama representativa de la més antiga reialesa, els qui després havien de donar bon acolliment a l'ex-convencional Cassanyes, un dels qui votaren i defensaren la pena de mort per al darrer dels Capets?...

* * *

En la solitud de Sant Martí d'Empúries, la duquessa d'Orleans aniria desgranant, com un rosari de dolor sens fi, els principals records de la seva vida: els anys d'infantesa al castell d'Ivry, quan totes les coses del món tenien per a ella un somriure prometedor de benaurances; l'esplendor i galania de Versalles; el seu casament amb Lluís Felip, duc de Chartres; el naixement dels seus fills, en els quals posava totes les esperances que havia marcit en el seu pobre cor el seu espòs, amb les seves disbauxes i gosadies; les escenes de carnatge de la Revolució que envai el mateix Palau Reial; les testes dels reis i els prínceps i del mateix Lluís Felip segades pel botxi i mostrades com trofeus al poble enfollit; el seu empresonament al Luxemburg, fins que el cop de Thermidor va tornar-li la llibertat; els dies de venturós oblit a la plàcida casa de salut de Charonne, on havia contret amb el ciutadà Rouzet, revolucionari esgarriat dels excessos de la Revolució, una amistat que sols havia d'acabar amb la seva vida; darrerament, el cop de

Fructidor, el decret de proscripció, el viatge lent i penós per les terres de França; l'encontre amb Rouzet a Cahors, la detenció d'aquest i l'angoixosa estada a la frontera...

* * *

La duquessa, tot pensant en aquells dies turbulents i evocant els fets de la seva vida i els actors de la gran tragèdia que havia trasbalsat la França, contemplava la mar. La platja, amb l'antic poble colgat, era trista i deserta; però la mar era bella i el golf tenia una harmonia clàssica. L'esguard melangiós es complavia en la contemplació, hores i hores. Les ones que anaven a agonitzar a la platja tenien, sota la glòria del sol, un ritme asserenador. Al davant s'albirava el cap de Norfeu; més enllà, s'endevinaven les costes de la terra pairal. Una ombra entelava la blancor immaculada del noble front. Fins a quan no tornaria a veure França, França estimada, França idolatrada, amb tots els seus excessos, amb totes les seves culpes, amb totes les seves follies, amb tots els seus mateixos crims?... Si el record del passat no era plàcid a l'esperit de l'exiliada, l'esdevenidor, tanmateix, li era ben incert. Una boira suau de melangia embolcallava el rostre bell i greu, que assolía aleshores la més alta espiritualitat.

Els dies s'exhaurien així, entre el record d'ahir i la incertesa del demà. La duquessa amava la bella solitud d'Empúries, la platja deserta, l'horitzó infinit. Sols els dies de festa interrompia la monotonia volguda del seu viure i se n'anava a missa a L'Escala. Algú evoca encara, per haver-ho sentit dir als passats, aquella noble dama dalt d'una carreta que la portava al poble, entre l'admiració i la curiositat dels senzills pescadors, que teixirien al seu voltant les més fantàstiques llegendes.

* * *

El fidel Rouzet fou alliberat per fi i anà a reunir-se totseguit amb la duquessa. Els exiliats deixaren amb certa recança la solitud emporitana, la mar plena d'evocacions històriques, l'horitzó incert com les mateixes vides. Les mans entre les mans, en una casta i profunda amistat, la duquessa i el seu companyó d'exili adreçaren un darrer esguard mar enllà, cap a on, en la imaginació, es dibuixava el pur contorn de les costes de França.

I la reial caravana va posar-se novament en marxa, travessant l'Empordà i les terres gironines. Lentament, hom podia contemplar els paisatges i els poblets tranquils, vigilats pels vells cloquers, en mig dels camps amorosament conreats. Més enllà, cap a Barcelona, els exiliats tornaren a veure la mar, sempre igual i sempre canviant, amb el seu ritme etern, i després, a la torre de Sarrià que Miquel S. Oliver ha evocat, trobaren el lloc de pau on reposar fins que la invasió napoleònica els llancés cap a les Balears, en un èxode que semblava que no s'havia de acabar mai més...

HEROI ANÒNIM

Hi ha en les guerres els herois coneguts, de nom gloriós, les gestes dels quals són contades pels historiadors i cantades pels poetes; però hi ha també la legió innombrable dels herois anònims, dels quals mai no es sabrà res, que no han pogut ésser immortalitzats individualment, per grans que hagin estat els actes per ells acomplerts. A la guerra anomenada de la Independència no en manquen pas, a la nostra terra, d'aquests herois; gairebé en cada poble, si cerquéssim bé, en trobaríem algun. Ara, dels vells papers, que parlen de requisicions i de queviures — la qual cosa

constitueix la principal preocupació dels exèrcits invasors, — i dels llibres de guerra oblidats, surt sobtadament a llum un d'aquests herois.

* * *

El dia 21 de juny del 1809, en el fort de la lluita per la possessió de Girona, entrava a la vila de Llagostera, després d'haver anat desorientat pels camins, el general Pino, amb tot l'estat major italià, precedit d'un escamot de caçadors de cavalleria, del cinquè regiment de línia, dels canoners i de les ambulàncies i transports de guerra que seguien el quarter general d'una divisió.

La vila era deserta, car tots els veïns, en saber que l'enemic s'acostava, n'havien fugit; portes i finestres estaven barrades; enlloc hi havia senyals de vida. La impressió no podia ésser més desoladora. Aquest quadro no devia pas plaure gaire als invasors: conquerir pobles abandonats, és no conquerir res: hom pot anar avançant així cap a una desfeta definitiva, com a Rússia: el que compta és la gent que viu en els pobles i que pot treballar i fornir els queviures que fan falta.

Tanmateix, no tothom havia fugit d'aquell poble camperol: els imperials se n'adonaren aviat. Un sol home, un vellet, hi era romàs temeràriament. Ningú no l'havia pogut convèncer dels perills que l'amenaçaven: precis i plors i renys havien estat inútils: ell tenia el seu pensament, que era com una idea fixa que el feia estar febrós, i l'acompliria malgrat tot. Conscient del què anava a fer, sabia prou bé el què l'esperava, i no defugia pas les terribles conseqüències del seu acte premeditat.

* * *

L'home escoltà àvidament com s'acostaven els « francesos »: llur brugit emplenava el poble solitari: un núvol de pols travessat de sol embolcallava els escamots imperials. A l'església, que, sobre

un pujol, domina el poble, les campanes, que pocs dies abans havien cridat a sometent, romanien silencioses. Darrera la porta de casa seva, l'home esperava serenament l'arribada de l'enemic. Per fi, a l'entrada del carrer, va aparèixer l'estat major italià. Els cavalls renillaven cansats. El vellet tenia fortament engrapat el seu fusell amb mà crispada i l'acariciava; els seus ulls espurnejaven d'ira; els seus llavis murmuraven paraules d'un sentit incomprendible: odi i oració hi florien alhora. Sense vacil·lar, abans no fos descobert, l'home sortí a la porta del carrer i disparà el fusell: els soldats, que ja estaven acostumats a aquestes sorpreses, a penes s'immutaren.

El vellet fou agafat tot seguit. Hom va preguntar-li per què havia atacat als qui no li havien fet cap mal i per què s'havia exposat tan incautament a la més terrible de les penes. Ell no va pas voler atenuar el seu delicte: sols respongué que s'havia sentit impulsat per una força superior a ell mateix a fer mal, fos com fos, sense mirar res, àdhuc a costa de la pròpia vida, als enemics de la seva pàtria, del seu rei i, sobretot, de la seva religió. Afegi resoltament que cap idea, ni la del turment, ni la de la mort més cruel, l'hauria detingut, car amb el mateix acte les seves culpes li eren perdonades i el camí del sojorn dels benaventurats li era obert.

Aquell heroi anònim fou condemnat a la darrera pena, escoltà la sentència estòicament i, segons Vacani, que anava amb la divisió del general Pino, va sofrir la mort amb la serenitat del qui sap que ha viscut innocent, que ha realitzat la seva missió pagant tots els seus deutes a la religió, al rei i a la pàtria, i que està convençut que se'n va vers una millor vida, com a premi a les seves virtuts. (1)

(1) Camilo Vacani, *Storia delle campagne e degli assedi degl'italiani in Spagna*, vol. II (Milà, 1823).

* * *

Ningú no sap, ningú no sabrà mai segurament com es deia aquell home de Llagostera. Tant li fa. Ell era un de tants que personificaven l'esperit de defensa de la terra envaïda i commoguda per una fatalitat històrica. Sol, ben sol, en el poble abandonat, aquell vellet va saber atènyer la grandesa dels sacrificis inútils. La història no ha pas recordat el seu nom. Tanmateix, bé mereix figurar entre aquells combatents llunyans que, tots plegats, a una banda i altra, lluitaven empesos per puixances misterioses que estaven per damunt de llurs pobres voluntats.

ELS NAPOLEÒNIDES A CRUÏLLES

A ambdós costats del camí que mena a Sant Miquel de Cruïlles, s'estenen els camps fèrtils; l'aigua canta alegrement en els reguerols; ací i allà, es veuen cases de pagès amb el gran porxo i enormes pallers a l'entorn; davant de nosaltres, les Gavarres tanquen l'horitzó.

Quan sortim de La Bisbal de l'Empordà, ja albirem al lluny, sobre una muntanyola, el poble de Cruïlles, amb la seva alta torre rodona, únic reste del castell, que sembla voler perpetuar-se, més forta que el temps i que les tempestats, per a recordar la grandesa d'aquella casa medieval.

* * *

El monestir s'aixeca sobre un pujolet. Una porta en arc de semicercle dóna entrada al temple, que és de tres naus: la central, molt més alta i espaiosa que les altres. A l'altar major hi ha un

retaula gòtic, amb una expressiva imatge de Sant Miquel travessant amb la llança el monstre de gola ferotge. Aquest retaula i una ombrívola «Majestat» — el Crist sever amb corona i túnica imperials — són les principals joies que poden admirar-se en aquesta església silenciosa i solitària.

Al mig de la gran nau hi ha una làpida en llatí, que recordava a tothora als monjos l'hora de la mort. «Tem a Déu i honora'l, diu la inscripció —, que ja s'acosta l'hora del seu judici. Ací jauen els monjos — i clergues d'aquest monestir —, l'ànima dels quals reposi en pau. Amén. Any 1584.»

Aquestes paraules fan ara més intensa i torbadora la sensació de solitud que sobta al viatger que visita aquests llocs.

* * *

Demés del retaula de l'arcàngel i del Crist primitiu, es pot veure a Sant Miquel de Cruïlles un quadro de Sant Sebastià que, sense tenir mèrit artístic, és suggeridor pels mots que va gravar en el marc un dels napoleònides que varen allotjar-se en el monestir. El soldat, en el lleure forçat d'aquell sojorn, va entretenir-se a inscriure en la fusta aquells coneguts versos d'Ovidi: *Dóneq éris fêlix, mûltos numerâbis amicos, têmpora si fúerint nûbila, sôlus éris.* «Mentre siguis feliç, tindràs molts amics; però, si el temps s'ennuolava, et trobaràs sol.» (1)

El soldat francès pressentia potser, en recordar aquesta reflexió del poeta llatí, la trista sort de l'Emperador, al qual, com a cap altre poderós de la terra, podria aplicar-se.

Napoleó, en plena glòria, tenia aleshores amics i adoradors pertot; milers d'homes morien per ell en els camps de batalla innumerables; els més grans d'aquell temps, els verament grans,

(1) No hem pogut veure aquesta inscripció de què parla Pella i Forgas en la seva *Historia del Ampurdán*: suposem que estaria gravada en un travesser que falta del bastiment del marc.

com Goethe, li retien homenatge; la seva cort, per bé que improvisada, era de les més brillants; cavaller no pas massa gentil amb les dames, ell tenia també les seves doradores, atretes segurament, més que per la seva figura taciturna, pel seu nom, per la seva puixança, per les seves gestes, per la seva llegenda...

Tanmateix, aquell sol magnífic, amb la porpra de la sang vesada, davallava ja cap a la posta. A Espanya i a Rússia es preparava la tràgica sort de l'Emperador, el qual, poc temps després, havia de trobar-se gairebé sol en el captiveri expiatori de Santa Elena — aquella «petita illa» que ell ja havia assenyalat, per un misteriós disseny, en els seus mapes d'estudiant neguitós.

* * *

El napoleònida inconegut de Cruïlles, un dia, cap al tard, en un moment de melangia i de meditació, degué pressentir aquest destí i, sense pensar en la profunditat inconscient del seu gest, traçaria distretament aquells mots, amb la punta del coltell, en el marc del Sant travessat de sagetes.

Després, fou la partença sobtada; les marxes forçades, de dia i de nit, amb un sol roent o sota els estels misteriosos, en mig de paranys de tota mena; l'odi instintiu contra el germà que no us ha fet cap mal; la lluita i la mort; la pietat, per fi, que aclareix el cor davant els qui han caigut a una i altra banda del camí; i, en l'embriaguesa guerrera, el soldat meditabund de Napoleó no es recordaria mai més de la seva estada i del seu gest en la solitud monacal de Sant Miquel de Cruïlles.

LES CAPUTXINES DE GIRONA

Ja he dit en altre lloc com aquestes bones dones, «enterrades en vida», parlen amb veu molt baixa i gairebé són immaterials. Malgrat de l'hàbit feixuc i obscur que porten, dirieu que no caminen, sinó que llisquen damunt la terra, com si portessin ales. Quan elles vos parlen, apar que us parla un ésser llunyà, que no sap ni vol saber res del nostre món i per al qual les nostres paraules tenen un accent estrany.

Mentre contemplem els «Banys àrabs», preguntem a l'abadessa si conserven algun record històric. Ella, que fa prop de mig segle que és al convent, ens ensenya una habitació fosca i baixa, on, segons ha sentit contar, en temps de la guerra dels francesos, quan queien les bombes damunt la ciutat, semblant l'esglai i la mort, les monges estaven aixoplugades i ajudaven a fer municions. A una pregunta ingènua d'una germana, l'abadessa contesta, amb senzilla ironia: «Oh! nosaltres no hi érem pas aleshores!...»

* * *

Arran d'haver visitat per primera vegada aquest auster convent, jo deia que vaig cercar en el jardí, àvidament, la visió joiosa d'unes flors. Ara m'adono que, en el jardí, obren llurs braços tres creus de fusta negra: la del mig un poc més gran que les altres. Aquesta creu nua i obscura, que ja trobem a la façana, entre dos xiprers també de fusta negra, a les habitacions que travessem, a les parets del pati, a la cripta — sense cap inscripció, sense cap ornament, sense cap flor, només amb la gran creu dominadora, vetllant el son eternal de les monges allí colgades—, és com el «leit-motif» d'aquesta santa casa del dolor somort.

* * *

Algunes d'aquestes dones no han vist mai el tren, la majoria deuen tenir una idea molt vaga del què és un auto i saben poca cosa dels invents moderns. De vegades, però, un ocellàs d'acer, que resplendeix al sol, que té un cor bategant i sonor, deu fer-les aixecar el rostre pàl·lid, amb instintiva curiositat. Quin efecte farà en aquestes animetes l'aeroplà triomfant que passa allà dalt, com si travessés les carreteres blaves del cel, sàviament governat per la mà de l'home?...

* * *

Tot parlant amb elles, la noció del temps s'esborra. Aquestes monges «s'allunyen», pertanyen al passat... Per un moment pensem que potser són aquelles mateixes d'ara fa més de cent anys que ajudaven a fer municions per als qui lluitaven a fora contra un enemic satànic, que venia a pertorbar-ho tot.

Davant dels alts murs d'aquest convent s'han aturat guerres i revolucions. Ningú no s'ha atrevit a profanar aquests dominis silenciosos, d'una austeritat imponent. Només, de vegades, algun cavaller docte, vingut potser expressament d'altres països, entra en aquesta casa, acompanyat d'un clergue, i, precedit de tres monges encaputxades, una de les quals fa sonar de tant en tant una campaneta, travessa un pati i queda de sobte meravellat davant d'un temple harmoniós que, per una rara paradoxa, ha restat allí, evocant a la fantasia imatges d'un sensualisme oriental.

El viatger inconegut — un dia fou Pi i Margall, en la seva joventut, en ple romanticisme arqueològic — examina amb tota cura el monument, parla d'art romànic i àrab, assenyala influències llunyanes, fa conjectures sobre la destinació que va tenir el rar edifici. Les tres monges, darrera el vel negre, amb el cap baix

i els rosaris a les mans, escolten humilment. Mentrestant, la llum amanyaga les esveltes columnes que es reflecteixen en el tassó octogonal d'aigua clara.

* * *

L'abadessa parla de dames vingudes en va de qui sap a on per a veure els «Banyes àrabs». I a nosaltres ens apar sentir una subtil olor de feminitat que es filtra pel torn i potser produeix una lleugera i momentània pertorbació en aquell lloc de clausura, tancat a totes les coses del nostre món. (1)

Ahl si aquelles dames belles, de carns oloroses, sumptuosament abillades, poguessin entrar per un moment a les Caputxines! Quina angoixa deurien sentir en veure aquestes pobres dones, quasi descalces, probrissimament vestides, amb el rostre cobert per un vel d'ombra impenetrable...

* * *

Moltes vegades he pensat que fou una vera llàstima que Teòfil Gautier, el meravellós, en el seu memorable viatge per terres d'Espanya, no s'hagués arribat fins a Girona. Aquest convent de Caputxines, amb els seus «Banyes àrabs», podria haver-li inspirat una intensa i bella pàgina, digna de les moltes que hi ha en el seu llibre evocador.

(1) Els «Banyes àrabs» de Girona han estat visitats també per personatges reials. A l'arxiu de la casa senyorial de Carles hem trobat unes notes que diuen que el 14 de novembre del 1829 els reis de les Dues Sicílies i llur filla Maria Cristina, que venia per a casar-se amb Ferran VII—el més «desitjat» dels reis,—visitaren les Caputxines i aquell monument: «los baños que allí se conservan de los antiguos Romanos.» La formosa Maria^a Cristina donà tres unces d'or a les monges; els seus pares augmentaren després aquest donatiu amb 50 duros de plata, que posaren en mans del senyor de Carles.